

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN–HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA–TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA–KNOWLEDGE DATABASE

BIERNACZKY, Szilárd

Afrika gazdasága a kulturális antropológia szemszögéből / Africa's Economy from the Perspective of Cultural Anthropology

Eredeti közlés/Original publication:

Magyar Tudomány, 2019, 180. évf., 3. szám, március, 397–405. old.

Elektronikus újraközlés/Electronic republication:

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR – 000.003.524

Dátum/Date: 2019. április / April

filename: bsz_2019_AfrGazdKultAntrSzemmel

Az elektronikus újraközlést előkészítette

/The electronic republication prepared by:

B. WALLNER, Erika és/and BIERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document

BIERNACZKY, Szilárd: Afrika gazdasága a kulturális antropológia szemszögéből / Africa's Economy from the Perspective of Cultural Anthropology, *AHU MATT*, 2019, **pp. 1–17. old.**, No. 000.003.524, <http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

Az interneten / At the Internet

Megjegyzés / Note:

ellenőrzött és szerkesztett szöveg / controlled and edited text

Kulcsszavak/Key words

magyar Afrika-kutatás, Afrika gazdasága, kulturális antropológia, a szubszaharai Afrika valósága, globalitás és lokális sajátosságok, önellátás, helyi piacok, hagyományos törzsi kultúrák és társadalmak

African research in Hungary, Africa's Economy, Cultural Anthropology, Reality of Sub-Saharan Africa, Globality and Local Specialities, Self-Sufficiency, Local Markets, Traditional Tribal Cultures and Societies

Összefoglalás

Ha Afrika gazdaságát a kulturális, társadalmi és legfőképpen gazdasági antropológiai oldaláról is megvizsgáljuk, kiderül, hogy a globális közelítésmód számos területen és vonatkozásban tévútra vezet(het). Hiszen az egész kontinensre kitékintő nemzetközi statisztikákban nem szerepelnek az önellátásából adódó jövedelmek kevéssé számszerűsíthető adatai. Másrészt nem követhetők nyomon az egyes országok, még inkább az egyes etnikumok között adódó jelentős különbségek. Nem érzékelhetőek a helyi háborúk gazdasági következményei sem. Sőt az sem, hogy az egyes etnikumok emberi adottságai folytán mekkora különbségek adódnak produktív képességeiket illetően. A tanulmány példák sorával igyekszik alátámasztani e kérdésfeltevések valóságtartalmát, és szorgalmazni Afrika gazdaságának vizsgálatát e másféle megközelítés alapján.

Abstract

If we examine the economy of Africa from the point of view of cultural, social and, above all, economic anthropology, it turns out that the global approach leads (or can lead) to misconceptions in many areas and aspects. Because international statistics on the whole continent do not include the low quantifiable data on self-sufficiency. On the other hand, significant differences between countries, even more so among ethnicities, are not monitored in statistics covering the entire continent. Even, the economic consequences of local wars are not perceptible. What is more, the differences in the production capabilities of individual ethnicities are due to their human capabilities. The study attempts to support the reality of these questions with a series of examples and to encourage an examination of Africa's economy on the basis of this other approach.

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS,
ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK- DOKUMEN-
TUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE ELECTRONIC
SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS, STUDIES,
COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/

writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian, Spanish, Italian and other – languages

* az adatárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy letöltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or downloading are subject to registration

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikanisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

AFRIKA GAZDASÁGA A KULTURÁLIS ANTROPOLÓGIA SZEMSZÖGÉBŐL

BIERNACZKY, Szilárd
kandidátus, ny. egyetemi docens
az AHU *Magyar Afrika-Tudás Tár* felelős szerkesztője
biernaczky.szilard@munduspress.hu , bierszilard@gmail.com

Magyar Tudomány, 2019, 180. évf., 3. szám, március, 397–405. old.

Úgy vélem, sokunk tapasztalata az, hogy miközben nemcsak a világ maga, hanem a különféle szakterületeken zajló tudományos kutatás is *mintegy globalizálódik*, ugyanakkor számos esetben találjuk szembe magunkat azzal a helyzettel, hogy valamely problémakör már csak interdiszciplináris megközelítéssel volna megoldható. Ez azonban valahogy mégis elmarad.

Meggyőződésem, hogy e helyzettel könnyedén szembesülhetünk például akkor, amikor a mai Afrika gazdasági állapotát szemrevételezzük, mivel a nyelvi-kulturális és társadalmi fejlődés oly sokféle régebbi, sőt, régi állapotát felmutató jelenséggel találkozhatunk itt, hogy azok a kontinens méretű (tehát globális!) mutatókat és az ezekre alapozott elemzéseket sok szempontból és sok vonatkozásban bizonytalanná teszik, adott esetben akár megtévesztő eredményeket sugallnak (lásd később a szegénységi küszöb alatt élők kérdését).

Jól nyomon követhető mindaz, amire bevezető mondatainkkal igyekeztünk rávilágítani, többek között akár annak a nemrégiben megjelent, két kitűnő magyar közgazdász szerkesztésében és magyar szerzők tollából született írásokból összeállított monográfiának az alapján is, amely lényegében az afrikai gazdasági élet minden lényeges kérdéskörét érinti, mégpedig természetesen a legkorszerűbb ismeretek birtokában (Biedermann – Kiss, 2017). Így Szentés Tamás akadémikus már az első fejezetben szembesít bennünket a legfőbb tényekkel és a különféle gazdaságelméleti közelítésmódokkal. A kötet többi szerzője pedig a jelenlegi legaktuálisabb adatok, felmérések, je-

lentések és áttekintések birtokában igyekszik, egyrészt helyzetképet adni, másrészt sokrétű elemzésekkel az összefüggéseket feltárni.

Jelen kutató mindemellett nem ennek az adott kötetnek az ismertetését és méltatását kívánja elvégezni – lévén hogy nem a közgazdaságtudomány, hanem a néprajz, etnológia, illetve kulturális antropológia a szakmája –, hanem arra a gondolatra jutott, hogy érdemes volna a gazdasági antropológia egyes alapvető tényeivel is szembesíteni az érdeklődő olvasót. Vagyis ráébredt arra, hogy e tudományterületen csak akkor juthat szóhoz, ha a világszerte előtérbe került és az említett kötetben is feldolgozott témakörök kapcsán sorra veszi, melyek azok a lokálisan jelenlévő, mindennapi, valóságos afrikai életdarabok, tények, amelyek az ugyancsak világszerte és így ebben a kötetben is érvényesülő globális szemléletmód nyomában és hatására lényegében *elsikkadtak vagy egyszerűen kimaradtak*.

Valós népességszám – szegénység – helyi gazdaság

Így a demográfiai trendekkel kapcsolatos mutatók, illetve a népességnövekedési folyamatok kapcsán, még ha azok a legfrissebb adatbázisokon és tényfeltárásokon is alapulnak, azt kell látnunk, hogy sehol sem merül fel a hiányzó vagy az újabb, illetve sok esetben csak régről létező népszámlálásokból származó pontatlanságok kérdése, másrészt azoknak az élethelyzeteknek a vetülete, amely éppen a hagyományos társadalmi helyzetből vagy egyszerűen valamely speciális földrajzi körülményből adódik, a helyi mindennapi gyakorlat következménye. Annak idején a nyolcvanas években a *shilluk* (Dél-Szudán) származású Joseph Bol Chan, Magyarországon tanuló történész-újságíró (*megjegyzendő*: tegnap még az újonnan létrejött Dél-Szudán kormányának negyedik embere volt, tekintettel az etnikai összeütközések sorsára jutott ország életére: ma azonban sorsáról már mit sem tudunk) arról informált, miképpen zajlott annak idején náluk otthon a népszámlálás. Elmondása szerint arra jött az esős évszak idején egy csónak, és a népszámláló bekiabált hozzájuk: – Hányan vagytok?... A válasz a valós számnál jóval kevesebbről szólt, hiszen a létszám összefüggött az adózás nagyságrendjével. Vagyis ilyen és ehhez hasonló helyzetek folytán (különösen pl. a etnikai villongásokkal tarkított, politikailag rendezetlen országok esetében) a demográfiai adatok pontossága erő-

sen megkérdőjelezhető. Legjobb esetben erősen hozzávetőleges eredményeket adhatnak csak.

Hasonló kulturális antropológiai repedéseket vélünk felfedezni a szegénység és egyenlőtlenség, illetve egészségügy kérdéskörét tekintve. Az első és meghatározó benyomásunk óhatatlanul abból következik, hogy léteznek afrikai számok egy főre jutó hihetetlenül alacsony (napi 1 dollárnál kisebb) jövedelemről, a mélynél is mélyebb szegénység szubszaharai méreteiről. Másrészt arról, hogy orvosi ellátottság, kórházak csak nyomokban léteznek e hatalmas és majd milliárd emberrel lakott területen. Szinte úgy tűnik az adatokat látva, mintha egészségügy egyáltalán nem létezne e földrészen (főleg a városoktól távolabb eső, ritkábban lakott területekről szólhatunk itt, bár sokszor sűrűn lakott területeken sem más a helyzet, lásd például többek között az olyan kis területű országokat, mint Malawi, Ruanda vagy Burundi).

Ugyanakkor szembe kellene néznünk azzal a ténnyel, hogy a Szaharától délre eső területeken élő népek, amelyeknek minden bizonnyal jóval több, mint a fele nem városokban él, hanem szétszórta, nagy területeken, – a túlélésüket azzal biztosítják, hogy önellátásra rendezkedtek be. Ennek a kontinens méretű gazdasági áttekintéseket illetően két következménye van. (1) Ez a kizárólag helyi vonatkozású önellátás (akár mezőgazdasági, akár állattartási tevékenységgel párosul) megakadályozza az éhenhalást, még ha nem is biztosít többenre túl nagy bőséget. (2) Másrészt viszont e tevékenységek adatai vagy sehogyan, vagy esetleg csak becsléssel kerül(het)nek be a globális mutatók körébe. És így a szegénységi küszöb(ök)k felvetése, mutatózása máris önmagában is bizonytalanabbá válik.

Külön figyelmet igényel e tekintetben a nomadizáló állattartás, amelyet ugyan évtizedek óta próbálnak (külső segítséggel is) visszaszorítani, azonban nem sok sikerrel. Jóllehet a nagy területeket bejáró és állatok legeltetésével járó életforma problémák sorát rejti magában. (1) A állatok tartása különleges táplálkozási formákkal jár együtt (ismeretes, hogy pl. a *maszák*ok a marhák nyaki verőerét megcsapolva vérrel kevert tejet isznak, más népek nem fejik meg a teheneket, ugyancsak más népek meg nem a húzáért tartják az állatokat, azokat csak rendkívüli ünnepek alkalmával fogyasztják el). (2) Az állatokat nem táplálkozás céljára tartják (díszállatok, vagy csereérték, pl. feleségvásárlásnál). (3) Az állatok néha igen nagy távolságot átfogó nomadizáló legeltetése (lásd pl. az észak-szudáni arab népessegek átjárnak akár Dél-Szudánba is a megfelelően zöldellő legelők nyomában)

rendkívüli etnikai konfliktusokhoz vezethet (lásd az észak-szudáni arabok és a dél-szudáni fekete népeiségek, *nuerek* és *dinkák* hasonló legelők nyomába eredő nomadizálását, és ennek nyomában az összeütközéseket). (4) Az már csak hab a tortán, hogy ma is számos helyen előfordul, hogy egyes állattartó etnikumokból kiválik egy férficsapat a száraz időszak idején, és marharablásra indul.

Van az afrikai életnek még egy olyan jelenséggöre, amely – egyszerűen földrajzi és a gazdasági élet fővonalától való távoli elhelyezkedése folytán – kimarad. És ez a helyi piacok problematikája. Legutóbb egy egészen más témakörben dolgozó fiatal magyar terepmunkás (Szilasi Ildikó) hozott el információkat a nagy Kongóból, amelyek szerint még ma is érvényes az a helyzet, hogy a termelvények, áruk nem piacra, hanem csak saját felhasználásra készülnek. Vagy ha az adott családi közösség a saját igényeinél többet állít elő valamiből, az közvetlen csere útján talál gazdát (piacmentesen, esetleg közeli szomszédok útján). Piacra vinni, ehhez helyszín szükséges. A Paul Bohannan szerkesztésével fémjelzett egykori nagy terjedelmű és igen gazdag anyagú konferencia kötet (1962), amely máig érvényes adatokkal, leírásokkal szolgál, fényesen igazolja említett terepmunkásunk töredékes információit. A piacok többnyire egyes kiemelt jelentőségű települések közösségi terén jönnek létre. Ezek a helyek a közösségi élet színterei is, ahová nemcsak az eladás vagy vásárlás céljából érkeznek emberek (személyes találkozások, ünnepi szokások, rítusok sora, házasságkötések stb. is zajlanak itt). Ugyanakkor e piacok működésének néha objektív földrajzi határai vannak: pl. a Kongó és mellékfolyói meddig, milyen szakaszokon hajózhatók, illetve van-e a dzsungelben áthatolható terület, kitaposott út.

Az egészségügy helyzete – nyersanyagok – járadékvadászat

Ami viszont az orvoslás helyzetét illeti, nyilvánvalóan első látásra elképesztőnek tűnik a szubszaharai Afrika helyzete. Minderről ugyanakkor egészen más oldalról is vannak igen erőteljes benyomásaink, hiszen éppen nemrégiben jelent meg Pusztai Gabriella monográfiája (2016), amely egyrészt jól érzékelteti (globális mutatók híján is) az afrikai egészségügy helyzetét, egyszerűen a magyar orvosoknak a kontinensen végzett régi, régebbi vagy tegnapi munkája bemutatásával. Ennek a könyvnek ugyanakkor az a nagy értéke, hogy a bevezető feje-

zete mellett szövege számos más részében is értékes információkat közöl a hagyományos orvoslásról (etnomedicina!).

Vagyis azokról a helyi praxisokról, amelyeknek (leszámítva most mindazokat a helytelen és pusztán kuruzslásnak minősíthető praktikákat, amelyek ellen nap mint nap fel kellett venni a harcot) egyik oldalán feltűnik az afrikai gyógyító jellegű, sámánisztikus gyakorlat, tehát az a különleges hagyomány, amely lényegében az európaiak érkezése előtt is már képes volt a lelki, depressziós, pszichoszomatikus jellegű gondok orvoslását a maga tapasztalati formájában megoldani (ezek újabb kori számbavétele éppen napjainkban folyik). Másrészt viszont Afrika számos pontjáról ismerünk (lásd. pl. többek között Tanzániát) olyan megoldást, amikor a helyi gyógyítókat (*healer, herbalist, medicine man*) összegyűjtötték, és a modern orvoslási ismeretek birtokában igyekeztek őket arra rávenni, hogy praxisukból mit tartsanak meg, amelyek helyesek, és mit nem, amelyek kártékonyak, bajt okozhatnak.

Tegyük mindehhez hozzá, Kenyában egy németek üzemeltette sörgyárban működő magyar mérnöktől ismerjük azt az esetet, amikor 12-13 éves fiát egy megállíthatatlannak tűnő igen súlyos dizentéria kapta el, és az európai orvos tehetetlennek minősülve a szülőket a harmadik sarkon található helyi „kuruzslóhoz” küldte el. Az pedig adott egy olyan szárított növényi anyagot, amitől az ifjanc néhány napig kéket-zöldet látott, de utána minden baja nyom nélkül megszűnt.

Különleges és persze a modern világ jelenségekörébe vezet bennünket az afrikai nyersanyagok kitermelésének kérdése. Éppen Biedermann Zsuzsanna az, aki számos korábbi és az említett kötetben közzétett tanulmányában a kérdés szinte valamennyi vetületét számba veszi. Más kérdés, hogy pusztán csak a vasművesség kapcsán is volnának sajátosan tradicionális gyökerű információk Afrikából, amelyek a kontinens gazdag „ipari” múltját is felidézik, és persze érdemes volna feltérképezni, létezik-e még és hol hagyományos afrikai kovácműhely (a kovácsok egyébként sok helyütt elkülönült kaszt, akik nagy varázslók hírében is állnak). Másrészt ugyan nem kifejezetten néprajzi problémát rejt magába, de érdemes volna feltérképezni (és persze meg is szüntetni) helyiek (vagy éppen külföldiek) által ásványok (főleg arany, gyémánt, ritka fémek) rablásszerűen végzett kibányászását, amelynek gazdasági vetülete ugyancsak nem tűnik fel a globális mutatókban.

Az elmondottak alapján, úgy véljük, máris sikerült felvetnünk olyan kérdéseket, amelyek egyrészt megerősítik a kötet egy másik dolgozatában (Kiss Judit) megfogalmazott kérdésfelvetést (Fejlődik vagy csak növekszik Afrika gazdasága?), de ugyanakkor bizonyos fókig bizonytalanná is teszi, mivel az afrikai népeiségek jelentős részének a gazdasági élettere, úgy tűnik, legalábbis a kulturális antropológus számára, kívül reked a számba vehető folyamatokon. Rendívíl lenyűgözöék a népességnövekedési trendek (2063-ra 883 millióval növekedne összességében a fekete-afrikai munkaerő kínálat). Kérdés, hogy sikerül-e ezekben az évtizedekben a megálmodott modernizációkat megvalósítani, és ezt a nagy létszámot immár a korszerű gazdasági élet szintereire bevezetni. A Kiss Judit által írott következő fejezet lényegében ennek világgazdasági háttérét tárja fel, és keresi annak szerepét Afrika lehetséges fejlődésében. Úgy tűnik, hogy ebben is vannak azért bőségesen bizonytalansági pontok.

Egy több szerzős fejezet azzal a témával foglalkozik, amely már jó ideje az érdeklődés homlokterébe került: Második versenyfutás Afrikáért: a világ nagy gazdaságainak szerepvállalása (behatolása), kapcsolatépítése, üzletelése a kontinensen. Az EU, az Egyesült Államok, Brazília, az oroszok, India, és nem utolsó sorban Kína, amely a legutóbbi hírek szerint megnyerte a versenyt (Tarrósy István szóbeli információja). Mindez azonban, mint ahogy a további témakörök: (1) a multinacionális vállalatok szerepe, (2) a fejlesztő állam kérdése általában, Ruandában vagy Dél-Afrikában, (3) a járadékvadászat kérdésköre, illetve (4) a nyersanyag gazdaság kihívása, már kívül esik a tágan értelmezett néprajz (vagy a gazdasági antropológia) területén.

A mai afrikai gazdaságtörténeti kutatások egyik egyedülálló témaköre kétségkívíl az ún. a járadékvadászat (leegyszerűsítve: olyan materiális vagy szellemi javak adott esetben törvénytelen úton való megszerzése, amelyeknek bérbeadása *munka nélkül* is jövedelmet termel). Ennek elemzése esetében (Biedermann Zsuzsanna) számunkra nem egészen tiszta a felrajzolt kép. Mi a saját szakterületünk felől, úgy gondoljuk, a klasszikus értelemben felfogott járadékvadászat a bérletbe adott (adható) földbirtok, illetve birtokolt telepek, épületek és eszközök esetében lehetséges. Ebben vélhetően jelentkeznek olyan motívumok, amelyek a hagyományos Afrika életformáiból következnek (lásd a régi törzsi elitek által birtokolt javak átöröklése), vagyis nem egyszerűen csak klientelizmusról van szó, hanem a felsorolt vagyontárgyak birtoklásából fakadó „visszaélést” (a gazdasági vérkeringésből

kikerülő bérleti díj a névleges birtoklás, vagyis a semmi jogán) a múltból örökölt és ma is élő rokoni és etnikai kapcsolatok segítik elő. Az összes többi lehetőség, az adók, a vámok, sőt, még a kereskedelmi korlátozások vagy a koncessziók is, amelyekkel a hatalmat birtoklók folyamatosan visszaél(het)nek, olyan bevételi forrásoknak tűnnek, amelyek jogtalan egyéni (illetve az uralkodó, a jogokat birtokló elitek, csoportok általi) kisajátítása inkább a korrupció, semmint a járadékadás fogalmába tartozik. Az előző fejezetek szigorúan európai szemléletű fejlesztési elképzeléseinek egyébként gátja lehet többek között a múltból átöröklött birtoklási rend is, amelyre egyébként a szerzők ezúttal maguk is kitérnek.

Afrika gazdaságának megítélése a kulturális antropológia oldaláról

Végül, de nem utolsósorban azzal kapcsolatban szeretnénk néhány problémát felvetni, illetve sajátos háttérismereteket feltárni, amelyek a gazdag szakirodalomban bármikor jól nyomon követhetők, és persze Szentes Tamás számos elméleti indíttatású szempontja között is **rendre** szerepelnek. Tehát nyilvánvalóan nem szabad megfélekednünk a következőkről mint (1) az egy főre eső GDP mutatószámának elégtelensége, (2) az ideáltipikus (kivonásos) megközelítés korlátai, (3) intézményi jellemzőkre alapított magyarázatok (jogi és politikai intézmények hiánya), (4) intemporális kereskedelem (időleges eladósodás), (5) gyarmatosítással való magyarázatok (különbségek a gyarmatosítás előtt!), (6) függőségek (dependencia-elmélet, nem szimmetrikus függőségi viszony), (7) centrum-periféria elmélet (Szentes ennek kapcsán Arghiri Emmanuel könyvét említi, adatait lásd a bibliográfiában), (8) egyenlőtlen csere, (9) külföldi hitelek, technológiák és nemzetközi munkaerő áramlás és még egy sor elméleti szempont. Most mégis a régiókra, az ország-csoportokra (vegyes-telepes gazdaságok, ásványi nyersanyagokra szakosodott országok, mezőgazdasági országok), illetve magukra az országokra, sőt, a nagyobb etnikumokra, és ebben a vonatkozásban is mindenekelőtt a közöttük lévő különbségekre szeretnénk figyelmünket szegezni, vagyis arra, amikor ez konkrétan Szentes tanulmányában a következő megfogalmazásban vetődik fel:

„A legutóbbi évtizedekben az elméleti irodalom és a világgazdasági válságok hatására, illetve általában a fejlődő országok „elmaradottságának”

problematikája felől inkább a *globális problémák* (világgazdasági válságok, tömeges eladósodás, az ökológiai egyensúly megbomlása, a természeti erőforrások kimerülése, a tömeges migráció, természeti katasztrófák, háborús konfliktusok, nemzetközi biztonság stb.), illetve a *globalizáció* hatásainak témaköre felé fordult. Másfelől viszont előtérbe kerültek általában, így az Afrikával foglalkozó irodalomban és kutatásokban is, sőt, különösen az elméleti általánosításoktól és tartalomtól többé-kevésbé (vagy legalábbis látszólag) mentes *esettanulmányok*.” (25. old.)

Ugyanis a kulturális, mi több a gazdasági antropológia oldaláról tekintve a kérdést, úgy látjuk, a lokális különbségek sokkal jelentősebbek, minthogy egyszerűen csak globális, egész kontinensre kiterjedő tanulmányok útján igazán valós eredményekhez juthatnánk. Szentes Tamás a maga általános elméleti közelítésmódjának hangnemétől és szemléletmódjától befolyásolva nem élezi ki az egyébként általa is világosan látott különbségeket, még csak az országok szintjén sem. Lásd tehát a következő példákban a mi kiélezettebb figyelemfelhívásunkat, már az országok és nemzetméretű etnikumok között meglévő jelentősebb eltérésekre utaló információk tekintetében:

--- Angola a polgárháborútól megszabadulva olajhatalom lett, és mintha ez a vidéki lakosság sorsán is lendített volna, bár a fővárostól távolabb eső területek helyzete nem ismert,

--- Ghána nyugodt állapotáról akár magyar utazási könyvből (Pénzes Tímea) is értesülhetünk, az *ashanti* királyság bizonyos keretei ma is fennállnak, de az északi területek népessége ma is nagy elmaradottságban él,

--- Zimbabwe, amely a fehér uralom idején prosperáló mezőgazdasági ország volt, egy tehetségtelen afrikai diktátor kezében a kontinens egyik legszerencsétlenebb országává vált,

--- Dél-Afrika kivételezett helyzete kezd megkopni,

--- Nigéria valószínűleg Afrika legellentmondásosabb országa: (1) Biafra nyomán az olajbevételek az állami oligarchia kezében, (2) az ország talán gazdaságilag legtehetségesebb etnikai csoportja (nemzete), az *ibo* nép igen feltörekvő, (2) a *jorubák* esetében még mindig erős a hagyományok jelenléte, ugyanakkor előrehaladott az iszlám befolyás, amely torzítja a gazdasági gondolkodásmódot, (3) a *hauszák* esetében a szinte fundamentalista iszlám hatására a gondolkodás középpontjában nem a gazdaság áll, (4) hatalmas városok felemás urbanizációval stb.,

--- Mali és Niger küzd Száhel kiszáradásával, miközben iszlámhitű nomádok és animista földművelők közötti etnikai villongások szinte lehetetlenné teszik a kibontakozást,

--- kitűnő példa adódik a Biedermann-Kiss-féle kötetben elemzett Ruanda és Burundi esetében is, hiszen a két országban azonos etnikai (*tuszi, hutu, tua*), területi (kis országok) és gazdasági adottságok (főleg mezőgazdaság) találhatók, a két ország helyzete jelenleg mégis merőben más.

De hogy ha az ország szintű különbségek mellett az etnikai csoportok viszonylatában is példákkal szeretnénk alátámasztani állításunkat, íme, akkor a következő példák:

--- a *haják* (*haya*) egy pár százezres bantu nyelvet beszélő népcsoport Kenyában, sok kisebb hagyományos törzs (törzsi királyság) sejlik a múltjukban, szerencsés véletlen folytán már a 19. század végén dohányt kezdtek termesztetni, amelyet más mezőgazdasági termelvényekkel kiegészítve, jól prosperáló gazdaságot teremtettek, és jóval tehetősebbek, mint a területük körzetében, igen szegény körülmények között élő szomszédjaik,

--- Sárkány Mihálynak az elmúlt évtizedekben az ugyancsak kenyai, bár sok milliós *kikujuk* körében végzett vizsgálataiból kiderül, hogy ugyanez a helyzet alakult ki e nép körében a (véltetően őshonos) kávé ültetvények folytán,

--- a Kongó folyó torkolatánál él egy viszonylag kis bantu csoport, a nevezetes *vagenya* halászok, akik különleges folyó feletti építményekkel és varsákkal nagy mennyiségű halat voltak képesek lehalászní, és megélhetésüket, sőt, bizonyos meggazdagodásukat ennek a technikának köszönhették (a Torday Emil idejében, vagyis száz évvel ezelőtt már jól ismert tevékenység ma is létezik),

--- ugyancsak Torday Emil egykori nevezetes terepmunka helyszínét idézi a közép-kongói (*ba*)*kubák* törzsi körülmények között is igen fejlettnek számító gazdasága, leszámítva most világhírű *királyi művészetüket* (lásd a régi uralkodókat ábrázoló, fából készült csodálatos és *ndop*-nak nevezett mellszobrokat) ma már a világ minden tájára eljut igen keresett kézműipari termékük, a sajátos mintázatú rafia-szőnyeg, míg Mary Douglas (az ötvenes évekből) leírja, hogy a Kasai folyó túlpartján élő *lele* nép mindebből semmit sem tud a magáénak, gazdasági tevékenységük jóval szegényesebb,

--- és a már említett nigériai *ibok* (jóval több mint 30 milliós nemzet!) büszkéek arra, hogy a területükön sosem jött létre olyan abszolu-

tisztikus eszközöket alkalmazó törzsi királyság, mint például a jorubák körében, afféle egymás melletti faluk közösségében éltek és élnek, gazdasági prosperálásukat saját maguk is ezzel a demokratikus hagyománnyal igyekeznek értelmezni.

Tanulságok

Vagyis mindezt összegezve (a példák számát persze százával lehetne még szaporítani!), a természeti adottságok mellett olyan mentalitásbeli különbségekkel is kell számolnunk, amelyek arra intenek bennünket, hogy a kontinens gazdaságát nemcsak a világgazdaság diktálta globális megközelítéssel, hanem alulról vagy belülről, a kisebbség (etnikai csoportok, népek, országok) irányából is meg kellene vizsgálni.

Sajátos interdiszciplináris összevetés is adódik ebben a vonatkozásban. A Cambridge University Press immár két *mesterművet* is közölt az elmúlt években, amelyek sorában *Afrika irodalomtörténete*, majd pedig *Dél-Afrika irodalomtörténete* (2012) címmel nyújtott át kézikönyv igényű nagymonográfiákat. Ezúttal csak az utóbbira reflektálva említjük: a célba vett hat országban (Dél-Afrika, Namíbia, Botswana, Zimbabwe, Zambia, Mozambique) legalább 30-40, ha nem több olyan etnikai csoport (nemzet?!) létezik, amelynek gazdag szóbeli és többnyire írott irodalma is van. Ezzel szemben az egyébként 877 old. terjedelmű kötetben kilenc (*xam/busman, kosza, északi és déli szoto, zulu, ndebele, szvázi, venda és csonga*) néptől kapunk néhol monografikus, máshol csak esszéisztikus bemutatást. Ugyanakkor hiányzik legalább tucatszámra bantu és más népek (*csvána, kongá, nama, damara, herero, ovambo, lozi, namibiai csvána, sona, zimbabwei ndebele, nyandzsa-cseva, bamba, tonga, tumbuka, lunda, luvale, kaonde*, stb.) szóbeli irodalmainak a bemutatása. Az írott irodalmak (amelyekben persze dominál az angol és az afrikánsz nyelvű szakanyag) az afrikai nyelveken írott irodalmak ugyancsak enyhén szólva is igen hiányosak.

Milyen elsődleges tanulsággal szolgál ennek a kézikönyvnek itt ismertetett szerkezete. Azzal, hogy ma már nem lehet afrikai vagy dél-afrikai irodalomtörténeti áttekintéseket megalkotni. Az anyag oly mértékben felgyűlt, hogy le kell szállnunk az egyes népek, egyes országok szintjére, és még az utóbbi esetében is tekintettel kell lennünk külön-külön a helyi nyelvű kultúrákra és az európai nyelvű irodalmakra. Úgy

tűnik, amikor a kontinens gazdaságát vizsgáljuk, ezt a redukciónak ugyancsak el kell végeznünk: le kell szállnunk az afrikai népek és országok szintjére, hogy ne csak nagy vonalakban lássuk a szubszaharai népek ekonomiját, hanem mélyebben is megismerjük a tényeket, értjük a problémákat, meglássuk az összefüggéseket. Mégpedig a nemzetközi vagy világgazdaság-elemzési technikák és elméleti megfontolások felhasználása mellett a gazdasági antropológia segítségével is. Még akkor is, ha persze ennek a tudománynak a lényege elsősorban nem a számszerűsítés (bár az említett és a hagyományos piacok életét bemutató Bohannan-féle kötetben például nagy számban kapunk számszerű adatokat is).

Ami a tanulmányunk középpontjába állított magyar tanulmánykötet illeti, úgy tűnik, nem mehetünk el végül is amellett, hogy a lélegzetvételnyi bevezető (Búr Gábor tollából) és a záró fejezet (Tarrósy István keze-munkájaként) ugyancsak lényeges kérdésekre irányítja rá a figyelmünket. Búr Gábor írja:

„E tanulmánykötet tudatosan adós marad a válasszal a legfontosabb kérdésre: tovább marginalizálódik-e Afrika? Ez ugyanis mai tudásunkkal megválaszolhatatlan. A szerzők azonban számba veszik a válaszhoz vezető út minden fontosabb elemét, így akinek van elég intellektuális bátorsága hozzá, akár maga is megkísérelheti megadni a választ.” (8. old.)

Tarrósy István viszont a magyar-afrikai kapcsolatokról, Magyarországon afrikai lehetőségeiről nyújt áttekintést. Többek között azt állítja:

„A hazai afrikanisztika egyik legfontosabb szerepvállalása azoknak a tudósoknak, Afrika-szakértőknek, diplomátáknak a kinevelése, akik az ország afrikai jelenlétének, általában a magyar Afrika-politikának a sikeres kibontásában aktívan részt vesznek. Az utánpótlás (ki)tanításához elérhető képzésre van szükség. Jelenleg a Pécsi Tudományegyetem az a stabil pont, amely évek óta ajánl Afrika-kurzusokat... BA- és MA-szinten egyaránt, valamint folyamatos afrikai terepmunkákat végez, és mind a hazai, mind a nemzetközi kontextusban publikálja eredményeit... Szintén Pécshez kötődik az ország Afrika-periodikája. Az *Afrika Tanulmányok* folyóirat 2017-ben tizenegyedik évfolyamát indította, és... megtörtént az MTA-n belüli minősítése...” (387-388. old.)

Bibliográfia

- ATTWELL, David – ATTRIDGE, Derek eds.
2012 *The Cambridge History of South African Literature*, Cambridge, Cambridge University Press, xvii + 877 old.
- BIEDERMANN, Zsuzsanna – KISS, Judit szerk.
2017 *A szubszaharai Afrika gazdasága a XXI. században*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 396 old.
- BOCOUM, Hamady ed.
2004 *The origins of iron metallurgy in Africa – New lights on its antiquity*, Paris, UNESCO, 236 old.
- BOHANNAN, Paul – DALTON, George eds.
1962 *Markets in Africa*, Evanston, Northwestern University Press, xxvi + 762 pp .
- DOUGLAS, Mary
1963 *The Lele of the Kasai*, London, Oxford University Press, xiv + 286 old. + plates, maps, figures
- ECSEDY, Csaba
1965 Bohannan, Paul and Dalton, George (eds.): *Markets in Africa*, *Ethnographia*, 76, 2, 289–291. old. (ism./review)
- EMMANUEL, Arghiri
1972 *Unequal Exchange. A Study of Imperialism of Trade*, New York, Monthly Review Press.
- HOPPÁL Mihály szerk
2016 *Sámánok régen és ma*, Budapest, Szenzár (Helikon), 250 old.
2016 *Jelek és sámánok a sziklarajzokon*, Budapest, Gondolat, 170. old.
- LA FONTAINE, J – RICHARDS, Audrey I.
1959 The Haya, in: RICHARDS, Audrey I. ed.: *East African Chiefs*, London, Faber and Faber, pp. 174-194.
- LEWIS, I. M.
1989 South of North: Shamanism in Africa. A Neglected Theme, *Paideuma*, 35, 181-188. old.
- PÉNZES Tímea – KÁDÁR István
2017 *Ghána ölelésében*. Fényképes útinapló, Érd, Mundus Novus Könyvek, 206 old.
- PUSZTAI, Gabriella
2016 *Senki sem élhet nemesebben. Magyar orvosok Fekete-Afrikában*, Kunszentmárton, Helytörténeti Múzeum, 255 old.
- SZILASI, Ildikó
2010 Vagenya halászok Kongóban régen és ma, *Spektrum: A világ te vagy*, szeptember–október, 32–47. old.

- 2014 A kuba királyszobrok változása, *Ethnographia*, 125. évf., 4. szám, 521–543. old.
- 2014 A kuba rafia szövetek változása, in: B. WALLNER Erika szerk.: *Afrikakutatás Magyarországon – első kötet. A 70 éves Biernaczky Szilárd Afrika-barátság könyve*, Érd, Mundus Novus Könyvek, 245–260. old.
- SÁRKÁNY, Mihály
- 1983 A törzsi társadalmak gazdasága, *Magyar Filozófiai Szemle* (Budapest), 5, 738–748. old.
- 2001 Kávé és földtulajdon a kikujuknál, in: Hála József – Szarvas Zsuzsa – Szilágyi Miklós szerk.: *Számadó. Tanulmányok Paládi-Kovács Attila tiszteletére*, Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet, 171–177. old.
- 2015 Hogyan termelnek és nem termelnek kávé kikuju kisbirtokosok?, in: Jakab Albert Zsolt – Kinda István szerk.: *Aranykapu: Tanulmányok Pozsony Ferenc tiszteletére*, Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság – Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum; Székely Nemzeti Múzeum, 607-617. old.
- TORDAY Emil – JOYCE, Thomas Athol
- 1911 *Notes ethnographiques sur les peuples communément appelés Bakuba, ainsi que sur les peuplades apparentées: Les Bushongo*, Bruxelles, Ministère des Colonies, pp 290 old. + 2 t. (Musée du Congo Belge. Annales D. Ethnographie, Anthropologie, Ser. 3.. Vol. 2/1.)

Kulcsszavak / Key Words

Afrika gazdasága, kulturális antropológia, a szubszaharai Afrika valósága, globalitás és lokális sajátosságok, önellátás, helyi piacok, hagyományos törzsi kultúrák és társadalmak,

Africa's Economy, Cultural Anthropology, Reality of Sub-Saharan Africa, Globality and Local Specialities, Self-Sufficiency, Local Markets, Traditional Tribal Cultures and Societies

Cím angolul:

Africa's Economy from the Perspective of Cultural Anthropology

Összefoglalás

Ha Afrika gazdaságát a kulturális, társadalmi és legfőképpen gazdasági antropológiai oldaláról is megvizsgáljuk, kiderül, hogy a globális

közelítésmód számos területen és vonatkozásban tévútra vezet(het). Hiszen az egész kontinensre kitekintő nemzetközi statisztikákban nem szerepelnek az önellátásából adódó jövedelmek kevésbé számszerűsíthető adatai. Másrészt nem követhetők nyomon az egyes országok, még inkább az egyes etnikumok között adódó jelentős különbségek. Nem érzékelhetőek a helyi háborúk gazdasági következményei sem. Sőt az sem, hogy az egyes etnikumok emberi adottságai folytán mekkora különbségek adódnak produktív képességeiket illetően. A tanulmány példák sorával igyekszik alátámasztani e kérdésfeltevések valóságtartalmát, és szorgalmazni Afrika gazdaságának vizsgálatát e másféle megközelítés alapján.

Abstract

If we examine the economy of Africa from the point of view of cultural, social and, above all, economic anthropology, it turns out that the global approach leads (or can lead) to misconceptions in many areas and aspects. Because international statistics on the whole continent do not include the low quantifiable data on self-sufficiency. On the other hand, significant differences between countries, even more so among ethnicities, are not monitored in statistics covering the entire continent. Even, the economic consequences of local wars are not perceptible. What is more, the differences in the production capabilities of individual ethnicities are due to their human capabilities. The study attempts to support the reality of these questions with a series of examples and to encourage an examination of Africa's economy on the basis of this other approach.